UZLIKSIZ TA’LIM JARAYONLARIDA ME’MORLIK OBIDALARIDAN FOYDALANISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Botirova Nazokat Ro‘zimona
Qoriy Niyoziy nomidagi Tarbiya Pedagogikasi milliy instituti
Mustaqil tadqiqotchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20084818

Аннотация. *Данная статья посвящена вопросу использования материалов об архитектурных памятниках для обогащения исторических знаний учащихся, развития у них чувства национальной гордости. В статье содержится краткая информация об имеющихся в Узбекистане исторических памятниках XVIII – XIX веков, которые связаны с определенной эпохой и событиями, рассмотрены возможности использования иллюстративных материалов, экскурсий для интеллектуального и духовно – нравственного развития учащихся.*

Ключевые слова: *историческое архитектурные памятники, эпоха, культура, сооружение архитектурный ансамбль, иллюстративный материал, национальная гордость, культурное наследие, медресе, мавзолей, исторические знания, демонстрационный метод, экскурсия.*

Annotation. *This article is devoted to the issue of using materials about architectural monuments to enrich students' historical knowledge and develop their sense of national pride. The article contains brief information about the historical monuments of the 18th-19th centuries available in Uzbekistan, which are associated with a certain era and events, the possibilities of using illustrative materials, excursions for the intellectual and spiritual and moral development of students are considered.*

Key words*: historical architectural monuments, era, culture, construction, architectural ensemble, illustrative material, national pride, cultural heritage, madrasah, mausoleum, historical knowledge, demonstration method, excursion.*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o‘quvchilarning tarixiy bilimlarini boyitish, milliy g‘urur tuygilarini rivojlantirish uchun ota-onalarning o‘rni, qiziqishi masalasiga bag‘ishlangan. Maqolada O‘zbekistonda mavjud bo‘lgan tarixiy obidalar haqida qisqacha ma’lumotlar berilgan. O‘quvchilarning intellektual va ma’naviy-axloqiy rivojlanishi uchun illyustrativ materiallar, ekskursiyalardan foydalanish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi.*

Tayanch iboralari: *tarixiy me’moriy yodgorliklar, davr, madaniyat, qurilish, me’moriy ansambil, illyustrativ material, milliy iftixor, madaniy meros, madrassa, maqbara, tarixiy bilim, ko‘rgazmali usul, ekskursiya.*

Asrimizning boshlarida Abdulla Avloniy: “Tarbiya bizlar uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir,” – degan edi. Bu fikr hozirda demokratik jamiyat qurayotgan, buyuk davlat barpo qilish yo‘lidan borayotgan respublikamiz uchun alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki, xalqimizning ertangi kuni yosh avlodning bugun qanday ta’lim-tarbiya olishiga bog‘liqdir.

Darhaqiqat, o‘tmish xotirasi kuchli bo‘lgan xalqning milliy iftixori, g‘ururi mustahkam bo‘lib, tug‘ilib, voyaga yetgan joyga nisbatan qalbida Vatan tuyg‘usi jo‘sh urib turadi. Shuning uchun ham O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-ma’rifiy o‘zgarishlar mazmunida tarixiy, milliy, ma’naviy qadriyatlarni o‘rganishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, tarix fani rivojiga, tarixiy obidalarni qayta tiklashga, yangilarini barpo etishga juda katta e’tibor qaratilmoqda. Davlatimiz va jamiyatimiz tomonidan fuqarolarda milliy g‘ururni shakllantirish, ularda Vatan tuyg‘usini tarkib toptirishga intilishning zamirida vatanimizning nurli kelajagi uchun munosib vorislar tayyorlash maqsadi yotadi. Ushbu nuqtai nazardan yosh avlod onggiga o‘tmishning haqqoniy mazmunidagi tarixiy bilimlarni singdirish borasida ko‘plab sa’yi-harakatlar qilinmoqda, o‘quv dasturlari va darsliklarning mazmuni milliy tariximizning haqiqiy ildizlariga asoslangan holda boyitilmoqda. Uning aniq mezonlari asosiga esa eng muhim, hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lgan tamoyillarni belgilab olmoq zarur.Tarix ta’limini tarixiy mavzudagi me’morlik obidalari vositasida tashkil etish o‘quvchilarda tarixiy tafakkurni o‘stirishning muhim omilaridan biri hisoblanadi. Har bir darsning muvaffaqiyati uning oldiga qo‘yilgan maqsadiga bog‘liqdir. Qachonki, maqsad aniq va puxta, o‘kuvchini har taraflama rivojlanishiga qaratilgan bo‘lsa, darsning samaradorligi ta’minlanadi. Me’morlik obidalari vositalaridan foydalanib, vatanparvarlik tarbiyasining samaradorligiga erishmoq uchun quyidagi tomoyillarni eng muhim deb hisobladik. 8-9-sinflarda tarix darslarida foydalaniladigan tarixiy me’morlik obidalarining o‘quvchilar yoshiga mos bo‘lishi tamoyili. Bu tamoyilda birinchidan, o‘qituvchi uchun o‘quvchilarning qaysi sinfda, qanday hajmda me’morlik obidalari manbalaridan foydalanishi ularning jismoniy, aqliy, ruhiy tafakkuri va iqtidor doirasidan kelib chiqib ish olib borishlariga imkon yaratib beradi. Shuningdek, dars o‘tish jarayonida foydalanish zarur bo‘lgan me’morlik obidalarini to‘g‘ri tanlay bilish ham muhim ahamiyatga egadir.

Ikkinchidan, o‘quvchilar xukmiga havola qilinayotgan tarixiy me’morlik obidalari materiali uning asosiy manbalari hisoblangan arxeologiya, etnografiya, toponomika, arxiv hujjatlari yoki ilmiy-tarixiy, tarixiy-badiiy xususiyatga dahldor manbalarning barchasi vatanparvarlik tarbiyasini yuqori darajada o‘quvchining onggiga singdirishga shart-sharoit yaratadi. Tarixiy me’morlik obidalardan dars va darsdan tashqari jarayonda foydalanishning yana muhim tamoyillaridan biri xolislik, ilmiylik va tarix haqiqatiga moslik tamoyilidir. Agar tarix manbalarini yoritishda xolislik, ilmiylik va tarix haqiqati tamoyiliga amal qilinmasa tarixiy hodisa va voqealarni to‘g‘ri idrok qilib bo‘lmaydi. Bu esa o‘quvchilarning tarixiy bilimlari hamda tushunchalari soxtalashuviga olib keladi. O‘tmish voqealarni bugungi kun hodisalari bilan taqqoslab, muhim xulosalarga kelishdan chalkashish va xatolarga og‘ib ketishga sabab bo‘ladi. Xolislik, ilmiylik va tarix haqiqatiga ziyon yetsa voqelikni obyektiv anglash imkoniyati cheklanadi. Natijada o‘quvchilarning tarixiy tafakkuri o‘tmaslashadi. Bu jarayon jamiyatning tanazzuli va inqiroziga katta yo‘l ochadi. Bunga mustaqillikkacha bo‘lgan davrda tarixni o‘qitilishi va uning oqibatlari yaqqol misoldir. Tarix fanini o‘kitish jarayonida tarixan ro‘y bergan voqea qanday yuz bergan bo‘lsa, uni shunday yoritish va o‘quvchiga yetkazish darkor.

Tarixiy me’moriy obidalarga oid materiallardan tarix darslarida foydalanishning muhim tamoyillardan yana biri tarixiy manbalarning ko‘rgazmaligidir. Ko‘rish orqali ishonchli ma’lumotlar olishning ilmiy bilishdagi ahamiyatini buyuk alloma Abu Rayhon Beruniy aytganlaridek, xabar ko‘z bilan ko‘rgandek bo‘lmaydi, degan kishining so‘zi juda to‘g‘ridir. Chunki ko‘rish ko‘ringan narsaning o‘zi bor paytida va o‘z joyida turganida qarovchi ko‘zning uni uchratishdan iboratdir. Xabar yolg‘on-yashiqlar qo‘shilmaganida u ko‘rishga nisbatan ortiqroq o‘rinda turgan bo‘lar edi. Chunki ko‘rish va qarash payti narsa bir vaqtning bir bo‘lagi bilan

cheklanadi. Xabar esa narsaning qarovchiga ko‘rgan vaqtidan ilgari o‘tgan va keyin keladigan hollaridan darak beradi. Darhaqiqat, moziyga sayohatni noma’lum bir olamni kashf etish bilan qiyoslash mumkin. Bunga qiziqqan kishilar uchun o‘tmishning unut bo‘lgan sahifalarini o‘z ko‘zi bilan ko‘rish va bu haqida boxabar kishilar hikoyasini tinglashdan ortiq maroqli ish bo‘lmasa kerak.

O‘quvchi kamolatga yetgan sari boy tarixiy manbalar orqali uning aql-zakovati ham yetuklasha boradi, uning ijtimoiy muammolarni tushunish doirasi kengayib xotirada ilmiy zahira to‘plash qobiliyati ham oshadi.

O‘lkamizdagi me’morlik obidalar tarixini o‘rganishga kirishar ekanmiz, tarixni o‘rganishdagi izchilik va tarixiylik tamoyili ostida xalqimizning ming yillik tarixi davomida shakllangan ona-Vatanni muqaddas bilib, uni sajdagoh deb anglash an’anasi va avlodlar uzviyligi hamda davomiyligi mujassamlashganiga guvoh bo‘lamiz. Unda ajdodlarimizning madaniy hayoti, tarixiy merosi va qadriyatlari aks ettirilgan. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘rgatiladigan har bir o‘quv fani o‘zining vositalari va o‘z mohiyatiga mos ravishda butun o‘quv jarayoni uchun umumiy bo‘lgan ta’lim-tarbiya vazifasini qamrab oladi. Uzviylashtirilgan Davlat ta’lim standarti va o‘quv dasturi ham tarix ta’limi jarayonida o‘quvchilarda ma’naviy dunyoqarashni izchil ravishda rivojlantirishga qaratilgandir. Yangi o‘quv dasturilari va ular asosida yaratilgan va yaratilayotgan darsliklar milliy mafkura, milliy va ma’naviy qadriyatlarga asoslangan holda o‘quvchilarda Vatan tuyg‘usini yanada rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar ochib berishi zarur.

8-9-sinflarda tarix fani samaradorligini oshirishda va o‘quvchilarda Vatan tuyg‘usini rivojlantirishda me’morlik obidalari vositalaridan foydalanish muhim o‘rin egallaydi. Mustahkam ilmiy qarashlar va e’tiqodlarga ega bo‘lgan kishilarda o‘zi yashab turgan yurtning har bir qadriyatini qadrlashga intiladi. Bunda ma’naviy tarbiyaning asosi ijtimoiy gumanitar turkumdagi fanlarga, jumladan tarix faniga tegishli bo‘lib, ular o‘quvchilarda bilimlar tajribasi asosida umumlashtiriladi.

Tarix o‘quv fanini o‘zlashtirish jarayonida o‘quvchilarda ma’naviy-madaniy tushunchalar, bilimlar, qarashlar va Vatan tuyg‘usi bilim shaklida taqdim etiladi. O‘quv jarayonida esa ilmiy-ma’naviy va madaniy tizimlar uyg‘unlashtirilishi zarur. Agar dars jarayonida bilimlar tizimi aniq va bir maqsadga yo‘naltirilgan tarzda aks etsa, ma’naviy-madaniy tushunchalar tizimini bilimlar tizimi bilan uyg‘unlashtirish lozim. Bunda o‘quvchilarning aqliy, xissiy bilish imkoniyatlarini rivojlantirishga samarali ta’sir ko‘rsatish uchun ma’naviy qadriyatlar tajribasiga tayanish lozim bo‘ladi. Inson o‘zini anglab olmaguncha, Vatan va uning muqaddasligini anglab yetmaguncha vatan tuyg‘usi va vatanparvarlik tushunchalari ham inson onggiga singib yetmaydi. Bunday ma’suliyatni faqatgina ona yurtimiz tarixini chuqur o‘rganish orqali bajaramiz. Vatandagi har bir jonli va jonsiz narsalar butun bir majmua – komponentdir. Demak, Vatan avvalo tarixiy-hududiy tushuncha desak, idrokimizda u ma’naviy va ruhiy tushunchadir. Inson nimaiki ulug‘likka erishishi lozim ekan Vatanda unga manbalar xazinasi mavjud. Asrlar osha sayqallanib kelgan madaniy-tarixiy boyliklar, hunarmandchilikning betakror namunalari xalqimizning va kelajak avlodlarning ma’naviy mulkidir. O‘zbek xalqining insonparvarligi va ezgu maqsadlarining barchasi ushbu ma’naviyat bulog‘idan suv ichadi. Bularning barchasi millatimizni tarbiyalaydigan mezon bo‘lib, mazkur qadriyatlar tarix fanining asosiy manbaidir. Ularda ifodalangan o‘zbekona xislatlar va fazilatlarning barchasida ona-Vatanga muhabbat va sadoqat tuyg‘usi ufurib turadi. O‘lkamizdagi noyob tarixiy me’morlik obidalari va ular to‘g‘risidagi manbalar o‘quvchilarning tarix fanini o‘rganishga bo‘lgan qiziqishlarini va u orqali o‘z Vatanini sevish hissini uyg‘otish, o‘zligini anglashga yo‘llashdagi ahamiyati juda kattadir. O‘quvchilarda vatan tuyg‘usi orqali

milliy g‘urur elementlarini tarkib toptirishning ta’sirchan vositasi sifatida tarixiy obida, asotir va an’analarga murojat qilish, uning ta’sirchan usul va shakllarini aniqlash asosiy maqsadlarimizdan biridir. Tarixiy me’morlik obidalar o‘quvchilarimizni ma’naviy-axloqiy tarbiyalash, dunyoqarashini shakllantirish, barkamol inson bo‘lib yetishishlarida katta ahamiyatga egadir.

Mazkur tadqiqotda 9-10-sinflarda tarix fanini o‘qitish samaradorligini oshirishda tarixiy mavzudagi me’morlik obidalariga oid manbalardan foydalanishning shakl, metodlari, manbalardan foydalanishning ahamiyati, vazifalari, xususan, XVIII – XIX asr boshlarida Turkiston o‘lkasi me’morligiga oid manbalardan foydalanishning mazmuni, metodlari, pedagogik talablari va ular xususida ma’lumot berilar ekan, unda dars ishlanmalarida o‘qituvchi tarix darslarini noan’anaviy uslubda o‘tish yo‘llari, tarix darslarida foydalaniladigan innovatsion strategiya turlari ham mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. **Berdimurodov. A** “ Go‘ri Amir maqbarasi: Ilmiy ommabop risola,-T: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993-80 b
2. Muxammadjonov. A “Qadimgi Buxora”:(Arxeologik lavhalar va tarix) –T: fan, 1991-52 b
3**. Safoyva. E.** O‘zbekiston xalqlari tarixini o‘qitishda o‘lkashunoslik materiallaridanfoydalanish: –T: O‘qituvchi, 1993-81 b
4. **Qurbonov T.** Milliy g’urur va madaniy meros dialektikasi. – T.: Zarqalam. 2006 – 98 b.
5. **G’oziev E. G’.** Umumiy psixologiya I kitob. – T.: 2004 – 210 b.
6**. G’ofurov Z.** Toshev M. Ma’naviyat saboqlari. – Qarshi. 1999 – 158 b.
7. **Hasanboeva O., Hasanboev J., Hamidov X.** Pedagogika tarixi. – T.: O’qituvchi. 1997 – 248 b.
8. **Erkaev A.** Ma’naviyat – millat nishoni. – T.: Ma’naviyat. 1997 – 188 b.